

*Хомлюк Н. С.,
аспірант кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЧИ РЕФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ ПРАВА УКРАЇНИ?

Анотація. У статті висвітлюються питання трансформації, установлюються її природа, основні форми, співвідношення між поняттями «трансформація», «реформування», «розвиток», «модифікація»; виявляються проблеми функціонування сучасної системи джерел права України та можливостей її переходу від реформування до трансформації, а також перспективи створення якісно нового комплексу нормативно-правової регламентації.

Ключові слова: система джерел права України, трансформація, реформування.

Постановка проблеми. Функціонування й розвиток сучасної вітчизняної системи джерел права відбувається під впливом глобалізації, інтеграції та супроводжується її трансформацією. Змінюються нормативно-правові інститути, нормативно-правові галузі, внутрішні й зовнішні зв'язки між нормативно-правовими приписами, змінюється й вітчизняний нормативно-правовий комплекс загалом. Для з'ясування якості цих змін у системі джерел права України потрібно виявити, у ній відбувається перетворення та перехід до більш високого рівня впорядкованості чи просто реформування, яке не потребує руйнування чинної системи. При цьому варто встановити співвідношення між поняттями «трансформація», «розвиток», «реформування» й «модифікація». Усе це дасть змогу зрозуміти, чи наявна система регламентації відповідає сучасним вимогам і чи зможе посісти відповідне місце серед інших європейських правових систем.

Питанням трансформації хоча і присвячена низка робіт, проте це насамперед роботи із соціології, політології, економіки, зокрема праці В. Горбатенка, Т. Заславської, С. Любимцевої, М. Михальченко, В. Предборського, Є. Подольської та ін. Проте вони аналізуються й у юридичній літературі, зокрема у працях В. Ралька, Л. Удовики й ін. Разом із тим і донині малодослідженими залишаються питання трансформації сучасної системи джерел права України.

Метою статті є встановлення природи та основних форм трансформації сучасної системи джерел права України, виявлення можливостей її переходу від реформування до трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін трансформація (з лат. – перетворення, перевтілення, видозміна) у словниках трактується як зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей тощо чого-небудь [1, с. 561]; як модифікація; зміна форми або структури чого-небудь [2]; зміна цільової спрямованості діяльності [3].

У літературі також по-різному дається інтерпретація поняття «трансформація». Так, у мовознавстві під трансформацією розуміють зміну формальних (лексичних чи граматичних), семантичних компонентів при збереженні інформації, призначеної для передавання [4, с. 201].

В економічній теорії трансформація пов'язується із такими змінами системи, завдяки яким відбувається її якісне переродження, розвиток [5, с. 16].

У соціології трансформацію трактують як дію або процес зміни форми, вигляду, природи або характеру суспільства чи окремих його структур. При цьому відбувається перетворення структурних компонентів соціуму, усіх сторін, сфер суспільного життя, набуття нових рис, які відповідають вимогам часу [6, с. 112].

Т. Заславська під соціальною трансформацією розуміє радикальну й відносно швидку зміну соціальної природи та соціального типу суспільства, а головними об'єктами й результатами цього процесу, на її думку, є основні інститути, соціальні структури, людський потенціал суспільства [7, с. 149].

При цьому в соціологічній літературі зазначається, що під час цього процесу відбуваються внутрішні зміни суспільства, унаслідок яких долається втрата соціальної рівноваги, напруження, досліджується новий більш диференційований і високий рівень упорядкованості й організованості в усіх основних сферах життєдіяльності [8, с. 284].

Водночас підкреслюється, що під час трансформації відбувається перехід від одного стану або етапу до іншого якісно нового [9, с. 8].

М. Михальченко зазначає, що трансформація – це зміна, розвиток людського буття в будь-якому напрямку: уперед, назад, убік, по колу тощо [10, с. 20].

Тобто, для трансформації головне не вектор змін: вони можуть бути як прогресивні, так і регресивні, а саме перетворення [8, с. 286].

У юридичній літературі термін «трансформація» використовується для позначення способу імплементації норм міжнародного права із національним [11, с. 9–22].

Але більш принциповим підходом є загальнотеоретичний, який дав змогу охарактеризувати процеси змін правових систем. Відповідно до цих бачень, трансформація характеризується поступальним накопиченням ознак нового, руйнацією старого, переходом до якісно нового стану.

На думку Л. Удовики, період трансформації характеризується багатовекторністю розвитку, необхідністю вибору, зростанням суб'єктивного фактору тощо, вона вважає, що цей процес передуватиме модернізації суспільства [12, с. 10, 14]. Варто зазначити, що в літературі термін «трансформація» використовується поряд із термінами «модернізація», «розвиток», «реформування» тощо, а тому необхідно виявити їх співвідношення.

Будь-яка система функціонує та змінюється – прогресує чи регресує. І цей процес є безперервним, оскільки рух є характерною властивістю системи. Частиною функціонування є розвиток, тобто вдосконалення, прогрес.

У тлумачних словниках термін «розвиток» трактується як процес росту; розквіт; поступ тощо [1, с. 20].

Отже, розвиток пов'язаний із формуванням нових позитивних властивостей, прогресом, еволюцією.

При цьому варто зазначити, що рівень трансформації може бути різним і залежить від обсягу – характеру змін, які відбуваються під час цього процесу.

Важливим при цьому є виокремлення мети цього прогресу. Так, якщо метою трансформації є зміна природи, структури, форми будь-якої системи, то метою реформування є корегування основних параметрів цієї системи, покращення, підвищення ефективності.

Та й термін «реформа» трактується як зміна, нововведення, яке не знижує основ наявної структури [1, с. 901].

Отже, реформування може передувати трансформації, оскільки є процесом оновлення системи, але без зміни її стану, без її принципового зламу. Воно може бути передумовою трансформації, але не завжди, оскільки не передбачає перетворення природи, структури, форми відповідного явища системи, її за-снадничних основ.

Процеси як реформування, так і трансформації можуть супроводжуватися модифікацією. Хоча в літературі висловлюється думка, що модифікація притаманна прогресивному етапу функціонування та трансформації, коли формуються нові позитивні властивості, відбувається розвиток і перетворення системи.

У словниках термін «модифікація» трактується як зміни відповідно до нових, сучасних вимог і норм, до вимог сучасності; надання сучасного вигляду, пристосування до вимог сучасності [13].

Отже, модифікація, тобто зміни, удосконалення, пристосування до вимог сучасності, може спостерігатися в процесі реформування, так і трансформації, зокрема в процесі розвитку, перетворення системи. І використання такого способу залежить від мети, характеру змін, що відбуваються у процесі функціонування та розвитку системи. Під час такого процесу під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів у будь-якій системі може відбутися процес реформування (удосконалення) або трансформації (перетворення її внутрішньої організації, зовнішнього вигляду).

Процес трансформації може мати різні форми: прогресивні та регресивні (за вектором змін), стійкі й нестійкі (за часом здійснення змін), часткові, неповні, повні (за обсягом, ступенем змін) тощо.

При цьому під формою трансформації розуміють спосіб здійснення змін, перетворень. Останній критерій дає змогу виявити характер змін, що відбуваються в системі, здатність її до перетворення, появи якісно нового явища.

Отже, часткова трансформація відображає спосіб змін лише в певних елементах чи властивостях явища; неповна – у значній кількості структурних частин, властивостей явища, свідчить про появу деяких нових властивостей, частин; повна – перетворення явища загалом, перехід на новий рівень.

Вищевикладене надає можливість виокремити такі основні ознаки трансформації: 1) вона є процесом, який у відповідні періоди може супроводжуватися змінами, перетворенням, формуванням нових властивостей; 2) ці зміни, перетворення відбуваються в істотних властивостях, структурі, формі об'єктивації відповідного явища; 3) вони зумовлені соціальними (зовнішніми та внутрішніми) факторами; 4) під час цього процесу відбувається руйнація старого явища (його природи, внутрішньої організації, форми об'єктивації); 5) відбувається перехід до більш високого рівня впорядкованості й організованості; 6) з'являється якісно нове явище; 7) основними її формами, які відображають характер і сутність змін, є такі: часткова, неповна, повна; 8) цей процес є безперервним, а тому під час його здійснення можуть з'являтися змішані форми.

Отже, трансформація – це процес змін, перетворень, формування нових істотних властивостей, структури, форми об'єктивації відповідного явища.

Аналіз сучасної вітчизняної системи джерел права під кутом зору теорії трансформації свідчить про те, що в Україні й дотепер відбувається значною мірою реформування вітчизняного нормативно-правового комплексу, хоча з'являються й ознаки часткової трансформації.

Як зазначалося в юридичній літературі, система джерел права є комплексом взаємопов'язаних і взаємоузгоджених нормативно-правових приписів, які мають внутрішню організацію та об'єктивуються у відповідних зовнішніх формах права. У сучасній вітчизняній системі джерел права це насамперед нормативно-правові акти й нормативно-правові договори. Із погляду форм об'єктивації в ній змінилося лише те, що більш широко використовуються такі джерела права, як міжнародні договори. У юридичній літературі ведеться дискусія про можливість використання нормативно-правових судових прецедентів як джерела права, а відтак і про їхнє місце в національній системі джерел права.

Реформуванням охоплена галузева складова системи джерел права України: змінилися сфери регулювання суспільних відносин, правові засоби та способи, типи регулювання.

Так, зокрема, розширилася сфера приватноправового регулювання; з'являються нові інститути, галузі, змінюються нормативно-правові приписи під впливом європейських правових стандартів (Ради Європи, Європейського Союзу). Посилилися юридичні гарантії прав і свобод людини та громадянина; розширена компетенція органів місцевого самоврядування; застосовуються принципи децентралізації; змінилися інститути доказів і доказування, досудового розслідування, судового розгляду. Поряд із цим формуються інститути комерційного, освітнього права; галузі адміністративного судочинства, податкового права.

Приймаються в новій редакції кодекси: Цивільний Кодекс України, Кримінальний Кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України тощо, які значною мірою відповідають міжнародним правовим вимогам.

Водночас збільшується кількість законів і підзаконних актів (останніх налічується понад десятки тисяч); відсутні чіткі зв'язки між підсистемами; зустрічаються дублювання, спостерігається високий рівень нормативно-правової інфляції.

Усе це свідчить про те, що процес реформування системи джерел права, що зумовлює оновлення старого нормативно-правового комплексу, не дає змоги створити ефективну систему нормативно-правової регламентації. Видається, що ці деформації можна вирішити лише завдяки системній трансформації. Щоправда, деякі вияви часткової форми трансформації вже притаманні нашій системі джерел права, зокрема в частині формування змісту низки нормативно-правових приписів, які відповідають європейським правовим стандартам.

Так, Митний кодекс України містить визначення понять, уніфікованих із митним законодавством Європейського Союзу, зокрема поняття «митні формальності», під яким розуміють сукупність дій, що підлягають виконанню відповідними особами й органами доходів і зборів з метою дотримання вимог законодавства України із питань державної митної справи [14].

Також запроваджено механізм електронного декларування та митного контролю за переміщенням товарів через митний кордон за принципом єдиного вікна, передбачено право підприємств і громадян на проведення безоплатних консультацій

із митними органами із питань митної справи, що відповідає положенням Регламенту ЄС від 23 квітня 2008 року № 450/2008 про встановлення Митного кодексу Співтовариства (Модернізованого Митного кодексу) та Митного кодексу ЄС.

У Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» передбачається можливість створення простої, чіткої й прозорої системи державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців [15] тощо.

Але ці зміни не охоплюють системи джерел права України загалом, а відтак і про такі форми трансформації, як неповна й повна, не можна говорити. Хоча саме остання дала б змогу стверджувати про утворення якісно нового вітчизняного нормативно-правового комплексу, який би забезпечував дієву правореалізацію.

Водночас важливим видається й потреба у вивченні питань правової трансформації, зокрема й нормативно-правової, виявленні її природи, характеристики основних її форм.

Досліджуючи вітчизняну систему джерел права, необхідно зазначити, що її сучасний етап функціонування супроводжується реформуванням і частковою трансформацією, тобто наявністю змішаної форми. Зміни, які спостерігаються в ній, охоплюють лише деякі її структурні частини. Найбільшого оновлення зазнає галузева частина. Але зміни, які в ній відбуваються, не мають загалом системного характеру, що породжує низку деформацій. Не узгоджуються ці зміни й з іншими структурними частинами: функційною, підсистемною. Не спостерігається й зміни істотних властивостей (природи) самої системи.

Висновки. Отже, можна констатувати, що лише зароджується часткова форма трансформації, за якої не відбувається перетворення та перехід до більш високого рівня впорядкованості. Не відбувається й розвиток вітчизняної системи джерел права, набуття нею якісно нових, позитивних властивостей. А це не дає змоги вітчизняній нормативно-правовій комплексу вважати таким, який відповідає вимогам сучасності.

Основою переходу до такої форми трансформації, як неповна, яка б забезпечила зміни основних структурних частин, властивостей вітчизняної системи джерел права, могла б стати теорія нормативно-правової трансформації, вихідними положеннями якої були б такі засади: необхідність не лише змін, а й перетворення основних структурних частин вітчизняної системи джерел права; установлення стійких типових зв'язків між ними; визначення основних способів і меж перетворення; забезпечення збалансованості нормативно-правових приписів у межах системи; спрямованість на створення якісно нового цілісного нормативно-правового комплексу; відповідність його сучасним європейським правовим вимогам.

Ця теорія мала б базуватися на результатах єдиної моніторингової програми, яка повинна охоплювати всі системні утворення в межах вітчизняної системи джерел права.

Окрім того, сучасна система джерел права України повинна формуватися відповідно до техніко-технологічних вимог, які необхідно легалізувати в спеціальному законі, наприклад Законі України «Про систему джерел права України».

Усе це надало б можливість створити ефективну та дієву систему нормативно-правової регламентації, забезпечити належну реалізацію й захист інтересів учасників суспільного життя.

А саме така система регламентації необхідна сучасній Україні, яка має намір посісти відповідне місце серед інших європейських правових систем. І створення такої системи можливе лише за умов трансформації, а не реформування.

Література:

1. Новый тлумачний словник української мови. – К., 1998. – Т. 4. – 1998.
2. Оксфордський толковий словарь по психології / под ред. А. Ребера [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vocabulary.ru/dictionary/11/word/transformation>.
3. Энциклопедический словарь экономики и права [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_economic_la_w/16427/%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%A1%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%AF.
4. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М. : Московский лицей, 1996. – 207 с.
5. Любимцева С.В. Трансформация экономических систем / С.В. Любимцева. – М. : Экономист, 2003. – 443 с.
6. Подольська Є.А. Соціологія: 100 питань – 100 відповідей / Є.А. Подольська, Т.В. Подольська. – К. : ІНККОС, 2009. – 352 с.
7. Заславская Т.И. Трансформационный процесс в России: социоструктурный аспект / отв. ред. Т.И. Заславская, З.И. Калугина // Социальная траектория реформируемой России : исследование Новосибирской экономико-социологической школы. – Новосибирск : Наука. Сиб. предприятие РАН, 1999. – С. 149–155.
8. Піча В.М. Соціологія: загальний курс : [навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України] / В.М. Піча. – К. : Каравела, 2000. – 248 с.
9. Предборский В.А. Противоречия модернизации как фактор развития теневых отношений / В.А. Предборский, В.П. Кунцевич // Историко-экономические исследования. – 2006. – Т. 7. – № 3. – С. 1–16.
10. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н.И. Михальченко. – К. : Ин-т социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
11. Баймуратов М.А. Имплементация норм международного права в сфере прав человека: онтологические и аксиологические аспекты / М.А. Баймуратов // Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 19–22.
12. Удовика Л.Г. Теоретико-правові засади трансформації правової системи України в умовах глобалізації : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / спец. 12.00.01 / Л.Г. Удовика ; МВС України. НАВС. – К., 2014. – 42с.
13. Большой толковый словарь современного русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.classes.ru/>.
14. Митний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>, вільний.
15. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/755-15>, вільний.

Хомяк Н. С. Трансформация или реформирование современной системы источников права Украины?

Аннотация. В статье освещаются вопросы трансформации, устанавливаются ее природа, основные формы, соотношение между понятиями «трансформация», «реформирование», «развитие», «модификация»; выявляются проблемы функционирования современной системы источников права Украины и возможности ее перехода от реформирования к трансформации, а также перспективы создания качественно нового комплекса нормативно-правовой регламентирования.

Ключевые слова: система источников права Украины, трансформация, реформирование.

Homuyuk N. The transformation or reformation of the modern system of sources of law of Ukraine?

Summary. In the article the issues of transformation are established, the nature and basic forms of its transformation are established, the ratio between the concepts of “transformation”, “reform”, “development”, “modification” are found out; the problems of a modern system of sources of law of Ukraine and the possibility the issue of its transition from the reformation to transformation and prospects for a qualitatively new set of normative and legal regulation are highlighted.

Key words: system of sources of law of Ukraine, transformation, reformation.